

DISKUSNÍ ZASEDÁNÍ O ZLEPŠENÍ PÉČE O TYPOVÉ MATERIÁLY ORGANISMŮ
ULOŽENÝCH VE SBÍRKÁCH INSTITUCÍ A VE SBÍRKÁCH SOUKROMÝCH

Dne 9. listopadu 1981 uspořádaly Československá společnost botanická při ČSAV, Československá společnost entomologická při ČSAV a Čs. společnost zoologická při ČSAV diskusní zasedání o výzvě mezinárodní Unie biologických věd o zlepšení péče o typové materiály, které jsou u nás uloženy ve sbírkách některých vědeckých institucí i ve sbírkách některých specialistů.

Na programu byly tyto body jednání :

1. Současný stav péče o typové materiály v ČSSR
2. Snahy mezinárodních institucí o zlepšení péče o typové materiály organismů, které představují kulturní majetek pro veškerou lidskou společnost
3. Péče o registraci a o uložení typového materiálu v muzeích
4. Instituce čs. vědecké základny a jejich úkoly o uložené typové materiály v jejich sbírkách
5. Úloha vědeckých společností při ČSAV, které sdružují ve svých řadách specialisty vlastníci sbírky s typovým materiálem
6. Diskuse a usnesení.

Na tomto zasedání bylo přítomno 54 účastníků z řad vědeckých společností při ČSAV, vědeckých ústavů ČSAV, přírodovědeckých fakult vysokých škol a muzeí z Čech, Moravy a Slovenska.

Výtah z přednesených referátů

Současný stav péče o typové materiály v ČSSR

Hovoří-li se o kulturních památkách, vystane v představách lidí obvykle historická stavba, socha či obraz, řidčeji pak vzácný přírodní útvar nebo i jednotlivé druhy některých rostlin a živočichů. V době, kdy ze zemského povrchu mizí nenávratně mnohé druhy ohrožených rostlin a živočichů, stávají se kulturními památkami i typy popisovaných druhů organismů uložených ve sbírkách institucí a jednotlivců.

Většina našich občanů se domnívá, že jsou to právě muzea, která mají pečovat o typy organismů, které jsou uloženy v jejich sbírkách. V současné době rozvoje vědy v našem státě se tato péče může stát součástí naplně i jiných vědeckých institucí.

Zprávy Čs. společnosti entomologické při ČSAV, Praha, 19, 1983

Jedná-li se o typovém materiálu, je nutno si připomenout některé podrobnosti, které jsou nutné pro osvětlení této problematiky. Podle mezinárodních pravidel zoologické nomenklatury přijatých na XV. mezinárodním zoologickém kongresu v roce 1958 v Londýně platí v zoologii tato ustanovení ve vztahu k druhu :

"Typ" umožňuje jednotnost odkazu určujícího k čemu se váže vědecké jméno. Jako jádro taxonu a zdroj jeho pojmenování je typ objektivně určen a nemění se, zatímco hranice taxonomické jednotky jsou subjektivní a podléhají změně. Typem druhu je určitý jedinec. Každý taxon má svůj typ, ať již skutečný exemplář anebo jmenný (čl.61). Typem taxonu "druh" je jediný exemplář. Buď je jím jediný originální exemplář, nebo pouze jeden exemplář označený z typické série (čl.72). Jestliže nový nominální druh je založen na jediném exempláři, je tento jedinec "holotypem" (čl.73a). Jestliže u nového druhu nebyl stanoven holotyp, pak všechny exempláře typické série jsou "syntypy" téže nomenklatorické hodnoty (čl.73c). Po označení holotypu má být každý další exemplář z typické série (je-li jich více) označen jako "paratyp" (čl.73d). Jestliže určitý nominální druh nemá stanovený holotyp, může kterýkoliv zoolog označit jeden ze syntypů jako "lektotyp" (čl.74a). Tato pravidla zároveň doporučují, aby zoolog, který označil holotyp nebo lektotyp, uložil jej v muzeu, nebo v jiném ústavu, kde je bezpečně uchován a kde bude dosažitelný k dalšímu studiu (čl.72a).

Pro vědu i pro pojetí kulturní památky má největší hodnotu holotyp či lektotyp. Jako kulturní památky mohou být kvalifikovány i syntypy a paratypy. Je zajímavé, že dosud v ČSSR neexistuje žádná právní norma, která by zajišťovala jednoznačně ochranu typového materiálu uloženého ve sbírkách institucí nebo v soukromých sbírkách. Pojem ochrany typového materiálu neznají naše právní normy o ochraně přírody, o autorském právu či zákon týkající se muzeí. Lze se jediné opřít o ustanovení, která jsou zakotvena ve směrnících o zásadách péče o sbírkové materiály uložené v našich muzeích. Tento nedostatek vyvstává v době, kdy je třeba zajišťovat v Československu usnesení mezinárodní Unie biologických věd o ochraně typového materiálu. Takováto právní norma by zdůraznila důležitost a význam vědecké práce v našich centrálních muzeích, které dnes ochranu typového materiálu uloženého v jejich sbírkách plně zajišťují a přispěla by i k podpoře nazírání na hodnoty sbírek specialistů zabývajících se studiem organismů a vlastních typové materiály. Např. maďarské zákony v určitých případech umožňují přiznat výhody v bytové péči o takovéto vědecké pracovníky.

Antonín Pfeffer.

Péče o registraci a o uložení typového materiálu v muzeích

Nezastupitelná úloha dokumentačních institucí ČSSR přísluší muzeím. Podle prognózy rozvoje kultury do roku 2 000 jsou ústřední muzea základní muzejní síť ČSSR pověřena též gescí úkolu vytvářet základní sbírkový fond v oblasti sbírkových předmětů I.kategorie. V oblasti přírodních věd to jsou ve sféře anorganické drahé kameny, drahé kovy, meteority a tzv. typy minerálů, ve sféře věd biologických (včetně paleontologie) typy a originály. Protože ve struktuře naší kultury a vědy statutárně nepřísluší vytvářet a spravovat sbírkové fondy žádné jiné instituci kromě muzeí, uložilo MK ČSR Národnímu muzeu v Praze jako jeden ze stěžejních úkolů řešit problém kompetenčního vymezení sbírkotvorného programu NM ve vztahu k muzeím ústřední sítě, ústavům ČSAV a dalším vědeckým a kulturním institucím, katedrám a ústavům vysokých škol i dalším ústavům jiných resortů. Tento úkol bezprostředně souvisí s dotvářením specializované muzejní sítě.

Ústřední muzea - Národní muzeum v Praze, Moravské muzeum v Brně, Slezské muzeum v Opavě a Slovenské národní múzeum v Bratislavě jsou pověřena úkolem dokumentovat rozvoj československé vědy a v souvislosti s tím se podílet na vytváření jednotného sbírkového fondu ČSSR.

V oblasti přírodních věd je žádoucí, aby tato ústřední muzea byla zákonně pověřena úkolem dokumentovat veškerý typový fond naší i zahraniční provenience, nacházející se na území ČSSR, a pokud možno jej ve spolupráci s pověřenými ústavy a institucemi též spravovat. K zajištění tohoto úkolu slouží závazné novelizované Směrnice o správě a ochraně sbírkových fondů, zavazující muzea pečovat o typy jako o sbírkové předměty I.kategorie, tedy jako o nejcennější kulturní majetek národa a nejcennější část socialistického majetku.

Hlavními úkoly je jejich 1/ majetkoprávní zabezpečení, 2/ péče o uchování příštím generacím (k tomu slouží speciální úloha muzejní chemie), dále 3/ katalogizace spojené s popisem a fotodokumentací, 4/ periodická inventarizace a konečně 5/ zajištění všech způsobů využívání (vědecké, výchovně vzdělávací a další). S uvedenými body souvisí také přijetí řady opatření, jež se stala náplní koncepce rozvoje Národního muzea v Praze. Je to především výstavba moderních depozitářů, splňujících nejnáročnější parametry, projekt výstavby nové budovy Přírodovědeckého muzea, projekt edice katalogů typů a konečně projekt strojné - početního zpracování základního sbírkového fondu. Národní muzeum Praha spravuje v současné době více než 200 000 typů a originálů, především z oborů paleontologie, entomologie, mykologie, botaniky a zoologie.

Struktura typového materiálu v jednotlivých oborech je rozdílná, bylo by však žádoucí, aby v této sféře došlo k nezbytným kvalitativním změnám, zejména ve spolupráci s jednotlivými ústavy - aby se od bilaterálních vztahů, vyvěrajících z uvědomělého vztahu jednotlivců k muzejním institucím, přešlo ke smluvně podloženým vztahům institucí, a postupně k integrovanému vytváření sbírkového fondu ČSSR, plně využívaného naší společností a sloužícímu rozvoji světové vědy.

Radvan Horný.

Institute československé vědecké základny a jejich úkoly o uložené typové materiály v jejich sbírkách

V současné době zajišťují péči o uložené typové materiály v celém rozsahu a to ve smyslu svého poslání naše centrální muzea - Praha, Brno, Opava a Bratislava. Tato muzea dbají ve smyslu doporučení Mezinárodních pravidel zoologické nomenklatury těchto důležitých zásad (čl. 72d) :

zajišťují, aby uložené typy byly jasně označeny tak, aby nemohlo dojít k omylům;
provádějí veškerá opatření pro bezpečné uchování uložených typů ;
umožňují a zajišťují jejich přístupnost ke studiu ;
podávají v rámci možnosti informace o uložených typech těm specialistům, kteří o informace požádají.

Až na výjimku nepřikročila tato muzea k vydávání katalogů typového materiálu , který je v jejich vlastnictví a nebo v jejich opatrování.

V síti ústavů ČSAV a SAV je řada ústavů, např. Entomologický, Parasitologický, Ústav pro výzkum obratlovců, Ústav krajinné ekologie, které vlastní ústavní sbírky nebo jejichž pracovníci mají svoje sbírky s uloženými typy organismů. Zůstává otázkou, do jaké míry mohou plnit úkoly s uchováváním a evidencí typového materiálu dle naznačených zásad tyto instituce a další naše krajská i okresní muzea a zda by nebylo vhodnější postupně soustředit zde uložené typové materiály do centrálních muzeí. Podobně je tomu u sítě kateder a ústavů při vysokých školách.

Antonín Pfeffer.

Úloha vědeckých společností při ČSAV, které sdružují ve svých řadách specialisty vlastníci sbírky s typovým materiálem

Ve vědeckých společnostech se sdružují pracovníci určitého vědeckého oboru, kteří jsou činní v různých institucích a nebo kteří se vypracovali na specialisty i když ve vědecké sféře přímo nepůsobí.

V současné době je v jejich sbírkách uložena řada typů nově popisovaných druhů. Pokud se jednotliví specialisté aktivně věnují řešení taxonomických otázek, zajišťují současně i péči o typové materiály uložené v jejich sbírkách. Jde však o osud těchto sbírek v onom časovém údobí, kdy tito specialisté přestanou vědecky pracovat, nebo kdy se rozhodnou přenechat svoje sbírky nezištně či za úplatu specialistům jiným. Velká řada specialistů si ovšem uvědomuje, že trvalou ochranu jejich sbírek, jimi pracně a nákladně soustředěných, může do budoucna zajistit pouze některé naše centrální muzeum. Učiní včas v zájmu o budoucí osud svých sbírek taková opatření, aby v době až přestanou vědecky pracovat, přešly sbírky do těchto muzeí. Bohužel ne všichni specialisté si uvědomují, že typy jimi popisovaných nových druhů jsou vlastně majetkem všeho lidstva a nikoliv jen majetkem jednotlivců. Také doporučení obsažené v Mezinárodních pravidlech zoologické nomenklatury z roku 1958 hovoří o tom, že holotypy, syntypy, paratypy, lektotypy a neotypy mají být považovány za majetek vědy.

V Československu umožňuje stát jednotlivým specialistům uveřejňovat popisy nových taxonů organismů ve vědeckých časopisech a publikacích. Takto je zaručena těmto autorům propagace výsledků jejich prací v mezinárodním měřítku.

Čs. společnost entomologická při ČSAV vyzvala několikrát všechny své členy, aby sdělili podrobnosti o typovém materiálu, který mají uložen ve svých sbírkách. Výsledek tohoto šetření by byl publikován jako pomůcka pro všechny specialisty. Až dosud odpovědělo 19 členů, t.j. 4,7 % z celkového počtu činných členů. Výzvě vyhověli převážně specialisté z řad amaterů, zatímco většina pracovníků z vědeckých institucí na výzvu nereagovala. Jedním z opatření k zabezpečení osudu typového materiálu je požadavek, aby při uveřejnění nových popisů typů všichni autoři uváděli, kde se typy nově popisovaných druhů nacházejí a jak je zajištěna jejich ochrana i v budoucnosti.

Antonín Pfeffer.

Problematika entomologických typů v muzeích

Publikací popisovaného druhu se typový materiál, resp. holotyp, stává nezastupitelným reprezentantem daného druhu, rozhodujícím pro jakékoli další závěry týkající se identity či validity tohoto taxonu. Sledujeme-li vývoj taxonomie v tomto století, zjišťujeme, že revize typů hraje stále větší roli při řešení taxonomických problémů a že mnoho takových problémů nelze bez revize typů s konečnou platností řešit. Je tedy zřejmé, že otázka uchování typů a jejich zpřístupnění vědecké veřej-

nosti má pro další práci v taxonomii zásadní význam.

Ustanovení čl. 72f/ Mezinárodních pravidel zoologické nomenklatury praví: "Holotypy, syntypy, lektotypy a neotypy mají být považovány za majetek vědy všemi zoology a osobami odpovědnými za jejich bezpečné uchování" a doporučení čl. 72a: "Zoolog, který označí holotyp nebo lektotyp, má jej uložit v muzeu nebo jiném ústavu, kde je bezpečně uchován a kde bude dosažitelný ke studiu. Uložení neotypů v muzeu nebo jiném ústavu je podmínkou platnosti". Jak vyplývá z této formulace, důvodem doporučení je předpoklad, že typ uložený ve veřejné instituci je zde lépe zabezpečen a že je zde zaručena jeho přístupnost ostatním badatelům.

Chtěl bych se zde zamyslet nad tím, jaké jsou předpoklady pro splnění těchto požadavků v našich muzeích.

1/ Uložení a evidence typů.

Důležitým předpokladem uchování typů je kontinuita existence sbírek a jejich kvalifikované ochrany. Soukromý badatel, pokud v oboru pracuje, je nesporně schopen svoji sbírku ošetřovat při nejmenším stejně dobře jako v muzeu. U soukromých sbírek však existuje nebezpečí, že po smrti majitele nebo po ukončení jeho aktivní práce v entomologii dojde k rozptýlení či zničení sbírky, nebo že se sbírka ocitne v majetku osob, které nejsou schopny ji kvalifikovaně uchovat nebo nejsou ochotny zpřístupnit ji v případě potřeby vědecké veřejnosti. Pokud taková sbírka také obsahuje typový materiál, je zde velké nebezpečí jeho zničení nebo ztráty. I u nás je možno uvést řadu podobných případů. Podobné nebezpečí je v muzeu podstatně sníženo za předpokladu, že je zde zajištěno trvalé pečování o sbírky. Tyto podmínky ovšem splňují pouze některá muzea I. kategorie, která mají trvalé entomologické pracoviště. Pokud se typový materiál vyskytuje v jiných muzeích, měl by být postupně převeden do muzeí I. kategorie. Dalším předpokladem uchování typů v muzeu je jejich řádná evidence. V Národním muzeu jsou v ucelených sbírkách, obsahujících velké množství typů, ponechány typové exempláře na původním místě ve sbírce. Ostatní typové exempláře jsou soustředěny ve zvláštní sbírce typů. V NM bude možno již v nejbližší době přistoupit k publikaci katalogů typů u skupin, kde byla evidence typů ukončena.

V souvislosti s ochranou typů v muzeích je třeba se zmínit i o určitých nedostatcích technického rázu. Je to především nedeřešená otázka desinfekce sbírek.

2/ Přístupnost typů v muzeích.

Praxe v našich muzeích je taková, že zapůjčení typu je vázáno na souhlas nadřízeného orgánu, který nepovoluje zapůjčování typů soukromým osobám. Pokud jde o zapůjčení typů do zahraničí, děje se prostřednictvím

vědeckých institucí, které v případě soukromých badatelů přejímají roli garanta za včasné vrácení typu. Komplikaci představují celní předpisy, jejichž dodržení prakticky vyžaduje zaslání materiálu poštou i v případech, kdy by je mohl hostující badatel převzít osobně a bezpečněji transportovat.

Dalším ožehavým bodem je otázka zapůjčování typového materiálu tuzemským soukromým badatelům. Podle stávajících předpisů to není možné, mnohdy za daných podmínek nelze vždy provést uspokojivou revizi typu během návštěvy badatele v muzeu. Tento stav negativně ovlivňuje vztahy mezi soukromými badateli a muzeem a těžko lze požadovat, aby badatel v produktivním věku ukládal do muzea své typy, které bude v další práci potřebovat a které si odtud nebude moci v případě potřeby již vypůjčit.

Josef Jelínek.

Diskuse

K předneseným referátům v diskusi vystoupilo 15 účastníků, kteří mimo jiné upozornili na osud herbářů s typovým materiálem, které jsou uloženy na vysokých školách, dále na nutnost evidovat i "typy" kultivarů pro zemědělskou praxi, byla diskutována otázka t.zv. "iconotypů", kde nelze účelně a trvanlivě konzervovat všechny organismy. U muzeí není dosud uspokojivě dořešena otázka nákupu sbírek zoologických, entomologických i botanických, neboť až dosud je přednostně zajišťována starost o osudy sbírek I.kategorie. Zapůjčování některých materiálů je často spojeno s velkým rizikem, neboť některé druhy organismů jsou citlivé na otřesy, změnu teploty a pod.

Pokud jednotliví specialisté - amateři vlastní typy druhů organismů ve svých sbírkách, je potřebné, aby tyto typy byly v jejich sbírkách do doby, kdy na taxonomických otázkách pracují a potom zajistili jejich předání do péče odborných institucí.

Mnozí specialisté si vypůjčují "typy" ze sbírek muzeí a jiných vědeckých institucí pro svá studia ze zahraničí. Často však nedbají na upozornění, že výpůjčka je vázána na určitý termín a včas tyto vypůjčené materiály nevracejí a mnohdy ani neodpovídají na urgence. Takovýmto liknavým jednáním zbytečně poškozují dobré jméno čs.entomologie a způsobují, že takovéto zápůjčky budou pro naše entomology zamítány.

Návrh na usnesení

K řádnému plnění úkolů, které vyplývají z výzvy mezinárodní Unie biologických věd, jejímž členem je i Československo, se doporučuje :

1/ Každý specialista popisující nové druhy organismů si musí uvědomit

své povinnosti, které mu tato výzva ukládá a starat se o řádné uložení typového materiálu.

2/ Nejdůležitější úkoly péče ochrany typového materiálu popisovaných druhů organismů recentních i fosilních plní v ČSSR centrální muzea. Proto nutno věnovat i pozornost příslušným pracovištím těchto muzeí, aby mohla řádně vykonávat evidenci uložených typů a zajišťovat jejich přístupnost pro badatele.

3/ Ve sféře ČSAV a SAV a v oblasti vysokých škol zařídit péči o sbírky typů nově popisovaných druhů v institucích ostatní vědecké základny.

4/ Zařadit ochranu typů organismů recentních i fosilních do náplně nově připravovaných zákonů o ochraně přírody, případně řešit tyto otázky vyhláškami k platným zákonům o muzejnictví.

5/ Vědecké společnosti sdružující specialisty, kteří vlastní ve sbírkách typový materiál, budou dbát na to, aby jejich členové zajišťovali řádnou ochranu těchto sbírek a aby určili, kam bude typový materiál předán až sami přestanou vědecky pracovat.

6/ Redakce vědeckých časopisů, které uveřejňují popisy nových druhů zaváží autory k upřesnění dílce, kde budou uloženy typy nově popisovaných druhů až sami přestanou vědecky pracovat.

Závěry k příspěvku dr. Josefa Jelínka: Problematika ent. typů v muzeích:

- 1/ Ukládáním typového materiálu hmyzu by měla být pověřena výhradně muzea I. kategorie s entomologickým trvalým pracovištěm;
- 2/ Typový materiál z ostatních muzeí by měl být administrativně převeden do muzeí I. kategorie Praha, Brno, Opava a Bratislava;
- 3/ Jiným institucím, uchovávajícím typový entomologický materiál, doporučit způsob jeho evidence, užívané v muzeích I. kategorie;
- 4/ Postupně publikovat seznamy typového materiálu, uloženého ve sbírkách jednotlivých pracovišť;
- 5/ Dořešit otázku vhodných metod chemické ochrany entomologických sbírek v muzeích;
- 6/ Vyřešit otázky zpřístupnění typového materiálu muzeí soukromým badatelům v ČSSR;
- 7/ ČSAV by měla v případě potřeby poskytnout muzeím podporu při zajišťování přístupnosti typů, zejména zahraničním pracovníkům.